

Om kilderne til B. S. Ingemanns Valdemar Seier

Af Marita Akhøj Nielsen

Under arbejdet med efterskriften og noterne til en udgave af B. S. Ingemanns Valdemar Seier i Det danske Sprog- og Litteraturselskabs klassikereserie blev jeg opmærksom på, at de foreliggende fremstillinger af kildeforholdene var utilstrækkelige eller misvisende. Dette motive-rede en egentlig undersøgelse af disse forhold, hvis resultater her skal meddeles.

De tidligere fremstillinger

Ingemann opregner selv i fortalen til Prinds Otto af Danmark og hans Samtid, 1835, kilderne til sine nationalhistoriske værker. Det sker i en note i forbindelse med et ønske om, at disse værker kunne *bane Veien for en tilkommende reen-historisk Skildring af vor Middelalder* (VS s. 533). Efter i noten at have nævnt to sådanne fremtidige skildringer kommer Ingemann ind på sine egne forudsætninger:

Vigtige Bidrag til vor Middelalders Characteristik skyldte vi Nyerup, G.L. Baden, Wedel Simonsen og Jahn skjønnsom Tak for. Saavel disse Forfatteres Oplysninger om vor Middelalders Sæder og Skikke som Daugaards Klosterhistorie og Pontoppidans Annaler har jeg ved mine Skildringer benyttet; dog Hvitfeldt og Suhm og de af disse Historikere anførte Krøniker og diplomatiske Mindesmærker have tilligemed de historiske Folkesange været mine vigtigste Kilder. (VS s. 533).¹

Disse oplysninger er noget problematiske med henblik på en undersøgelse af kilderne til VS. For det første gælder de værkerne under ét; at de herved kan blive misvisende for den enkelte roman, er indlysende; f.eks. udkom Daugaards Klosterhistorie først i 1830, altså efter både VS (fra 1826) og Erik Menveds Barndom (fra 1828). For det andet ligger der en halv snes år mellem udgivelsen af VS og fortalen til Prinds Otto, og i løbet af de år var Ingemann blevet udsat for en voldsom kritik af sine historiske værker; fortalen har i det hele et klart apologe-

tisk sigte, som må tages i betragtning også ved vurderingen af kildeangivelserne: Ingemann kan have haft en vis interesse i at lade sine værker fremstå som historisk bedre funderede, end der er dækning for. Endelig er oplysningerne til dels ret upræcise; både Nyerups og G. L. Badens forfatterskaber er omfattende, selv når man indskrænker interessefeltet til middelalderen.

Efter Ingemanns egen redegørelse blev spørgsmålet om hans kilder først systematisk behandlet af P. E. Langballe i forbindelse med udgivelsen af de historiske romaner i 1911-12.² Langballes oplysninger findes dels i en indledning til alle romanerne, trykt i Valdemar Seier, 1912, dels i en meget udførlig kommentar til VS, der er formet som et alfabetisk register over person- og stednavne.

I indledningen giver Langballe et rids af det historiske materiale, der var kendt på Ingemanns tid, og af de ældre danmarkshistoriske behandlinger. Om forfatterens brug af dem siger han (s. VII f.):

Hans [Huitfeldts] værk har Ingemann af og til benyttet, men hans hovedkilde blev dog Suhms mægtige »Historie af Danmark« [...] En anden frugtbar forfatter fra det 18de århundrede, biskop Pontoppidan, blev også nyttig for digteren; han havde udgivet en dansk kirkehistorie (»Annales«) på tysk og et stort geografisk værk, »Danske Atlas« (1763-81), navnlig dette sidste blev den fundgrube, hvorfra Ingemann hentede sine stedbeskrivelser, ofte næsten ordret.

De øvrige værker, Ingemann selv har opregnet i fortalen til Prinds Otto, nævner Langballe ikke med forfatter eller titel i denne forbindelse (hele fortalen optrykkes til sidst i indledningen), men han skriver sammenfattende om dem:

disse skulde såvist ikke hjælpe en digter stort til at genoplive middelalderen, de indeholdt kun de tørreste fakta, og den »kolorit«, som Ingemann, med rette, fandt nødvendig, måtte han søge andet steds. – Her er det da, at han tager folkeviserne [dvs. ANR] til hjælp. (s. VIII).

Indledningen behandler som nævnt romanerne under ét, men i forbermærkningerne til kommentaren til specielt VS nævnes, at Suhm bind

IX er Ingemanns vigtigste kilde til det rent historiske (Langballe s. 586, jf. s. 611 f.). Også de mange henvisninger til Ingemanns kilder, som Langballe bringer i kommentaren til VS, bekræfter indledningens udsagn: der henvises hyppigt til Suhm (bind IX og tre steder bind VIII) og til folkeviserne, nogle få gange til Huitfeldt (s. 595, 601, 602 og 607) og Pontoppidans Atlas (s. 609 og 610) og kun til fire værker, der ikke er nævnt i indledningen. Det drejer sig om Nyerups Udsigt (s. 590 og 598), om Terpager: Ripæ Cimbricæ [...] descriptio, 1736 (s. 608), om Vedels Saxooversættelse (s. 609 under Saxo, hvis fortale Ingemann i VS (s. 19) citerer efter Vedel) og om Regum Danicæ icones (s. 612). Dette sidste værks nr. 83 angives som en mulig, men ikke sikker kilde til Ingemanns beskrivelse af kong Valdemars udseende (s. 81 f.). Foruden de præcise kildehenvisninger indeholder Langballes kommentar flere steder registreringer af, hvad Ingemann har hjemmel for i sine kilder, og hvad han selv har tildigtet. På grund af kommentarens opbygning giver Langballe imidlertid ingen samlet fremstilling af digtets forhold til kildegrundlaget ud over det i indledningen meddelte. Det er i det hele taget tydeligt nok en historisk og ikke en litterær interesse, der ligger bag Langballes arbejde, som i øvrigt er solidt og pålideligt.

I forhold til fortalen til Prinds Otto giver Langballe både nogle præciseringer og nogle modifikationer. Af Nyerups forfatterskab henviser han kun til folkeviserudgaven og Udsigt, men hverken G. L. Baden, Wedel Simonsen eller Jahn nævnes; at Daugaards klosterhistorie lades uomtalt, kan jo ikke undre. Mens der kun henvises til Pontoppidans Annales i indledningen og ikke i kommentaren, optræder Atlas i begge sammenhænge. At Huitfeldt, Suhm og folkeviserne har været Ingemanns vigtigste kilder, som han selv hævder, må efter Langballes fremstilling modificeres til kun at gælde Suhm og viserne. Endelig udpeger Langballe et par kilder, som Ingemann ikke selv har nævnt, måske fordi de kun er benyttet til enkelte scener: Terpager er kun brugt s. 78-80, Vedels Saxooversættelse s. 19 og billedet af Valdemar s. 81 f.

Den tredje og hidtil seneste fremstilling af kildeforholdene er Kjeld Galsters i IhR.³ Han tager udgangspunkt i Sorø Akademis Biblioteks udlånsprotokoller, hvor bl.a. Ingemanns lån er registreret.⁴ Herom oplyser han (s. 57), at Ingemann den 18/8 1824 har lånt

Arild Hvidtfeldts Krønike I-II. Nyerup og Kraft: Litteraturlexi-

con. Haldorsen: Islandsk Lexicon. Marmora Danica Tom I-II. Historisk og statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark ved Nyerup 1., 2. og 4. Bind. Kofod-Ancher: Dansk Lov Historie 1te Bind.

Efter en gennemgang af den indledende skildring af Saxo i VS vender Galster s. 62 tilbage til kildeespørgsmålet: *Kilderne er allerede nævnt med disse laante Værker*. Det påvises, at Ingemann har fundet stof til indledningsafsnittet i nogle af de lånte bind: Huitfeldts Krønike, Marmora Danica, Historisk-statistisk Skildring bind 2 (= Udsigt) og Dansk Lov Historie bind 1; Litteraturrexicon formodes at have været Ingemanns opslagsværk, og Galster anfører endelig, at digteren foruden de lånte bøger har brugt Vedels Saxooversættelse, som han selv ejede. Herefter følger et afsnit om tendensen i romanen, og s. 73-78 behandles atter kildeespørgsmålet, denne gang til hele værket. Her gennemgås først folkeviserne, og det vil også ifølge Galster sige ANR, som Ingemann selv har ejet. Brugen af viserne i VS karakteriseres (i forhold til de senere romaners) som *ret betydningsløs*; en del af dem anvendes således kun til at angive en stemning, men Dagmarviserne – og undertiden også noterne til dem – indgår direkte i handlingen, ligesom visen Hr. Carl og Jomfru Rigmor har forsynet Ingemann med det unge elskende par, hvis stævnemøde dog i VS tilpasses datidens krav om sømmelighed (s. 73 f.). Lidt senere (s. 75) supplerer Galster i anden sammenhæng disse oplysninger om Ingemanns brug af folkeviserne: også Slaget ved Lena og Kong Valdemars Fængsel (begge i ANR) er gået over i handlingen. Ud over ANR mener Galster at kunne påvise, at Ingemann har benyttet Geijer och Afzelius: Svenska Folk-Wisor, 1814, men kun et enkelt sted og ganske overfladisk, nemlig til en bemærkning om Sune Folkesøns bortførelse af kong Sverkers datter (s. 249; Galster henviser til og citerer fra Langballes udgave af VS, men ikke førsteudgaven). Om Ingemanns hovedkilder mener Galster i øvrigt (s. 75):

Foruden Grubers Origines Livoniæ har han fra Begyndelsen og under den aller største Del af Tiden, han brugte til Romanen, kun haft *Arild Hvitfelds Krønike* (laant 18. August 1824, tilbageleveret 19. Juli 1825). Suhms Historie af Danmark, et Værk, der dengang var betragtet af alle som den højeste historiske Sandhed, et Værk, der var uundværlig for enhver, der syslede med

Historie [...], har han ganske forbigaaet. Først 9. September 1825 har han (som Akademiets Udlaansprotokol udviser) faaet Suhms 9de Bind (1808. Tiden 1202-41). Altsaa: under de første 13 Maaneder, Ingemann arbejdede paa sin første historiske Roman, har han ikke haft Datidens vigtigste Kildeskrift.

Det må ifølge Galster anses for udelukket, at Ingemann selv ejede Suhm, eller at han lånte værket andetsteds. Konklusionen bliver da, at man må tale om to stadier i Ingemanns arbejde med romanen, et første, der er præget af Huitfeldt (og folkeviserne), og et andet, hvor Suhm inddrages. Om det første siges sammenfattende: *For de første ca. 213 af Værket kan alt det historiske – paa enkelte Undtagelser nær (herom senere) – forklares ud fra Hvitfeld (og Folkevisen)* (s. 76). Spørgsmålet bliver dernæst, hvornår Ingemann har inddraget Suhm. Galster formoder, at det har været umiddelbart før skildringen af slaget ved Lyndanisse (s. 352-74): *Hvitfelds Skildring af Slaget var dels saa kortfattet, dels saa rationalistisk præget [...] at Ingemann maa have følt sig utilfreds og derfor har grebet til den anden Kilde* (s. 76). Og Suhm er ikke blot kilden til alle de historiske begivenheder efter 1219

Men Suhm kommer til at spille en større Rolle: efter at Værket er kommet Ingemann i Hænde, begynder han nemlig at undersøge Suhm for at finde Navne og korte Oplysninger, som kunde supplere de Meddelelser, han havde fra Hvitfeld. [...] Foruden disse Enkeltheder er ogsaa en stor Begivenhedskæde kommet til: *hele Fortællingen om Helene* (s. 77).

Logisk nok søger Galster så at påvise, hvordan Helenestoffet virker som noget senere tilkommet, ligesom et par mindre optrin henføres til denne anden fase af Ingemanns arbejde med romanen, der efter Galsters opfattelse må være gået forud for den egentlige affattelse af værket. Sluttelig anføres *for Fuldstændighedens Skyld* endnu et par – periferer – kilder, Grubers *Origines Livoniae, 1775* (lånt 11/10 1824), hvorfra Ingemann skulle have navnet Hermand Balke, men intet andet, og Terpagers *Ripæ Cimbricae descriptio, 1736* (s. 78). Om denne sidste oplyser Galster i en note s. 131 under gennemgangen af kilderne til Prinds Otto, at han er blevet gjort opmærksom på værket af Langballes kommentar til romanen. Endelig bringer Galster IhR s. 133 f. en sammenfattende fremstilling af kilderne til de fire romaner. Her gennem-

går han Ingemanns oplysninger fra fortalen til Prinds Otto og hævder, at G.L. Baden og Vedel Simonsen slet ikke kan spores i nogen af romanerne. Hans konklusion lyder (s. 134):

Den absolut vigtigste historiske Kilde til Ingemanns fire Romaner er Suhm (hvortil for »Valdemar Seier«s Vedkommende slutter sig Hvitfeld). I første Linie, men noget tilbage herfor kommer som den vigtigste historisk-topografiske Kilde Pontoppidan: Danske Atlas [...] for de tre sidste Romaners Vedkommende, og som den vigtigste historisk-poetiske Kilde de danske (og svenske) Folkeviser. Desuden har Ingemann studeret ca. 20 Værker, men uden at noget af dem er kommet til at spille nogen betydelig Rolle.

Af Huitfeldts beskedne placering ovenfor må man ikke slutte, at Galster har omvurderet værkets betydning for VS; formuleringen skyldes, at konklusionen gælder også de tre senere romaner, hvor Galster ikke finder spor af Huitfeldt. Galster afslutter overvejelserne om kilderne med at pege på muligheden for, at Ingemann har modtaget mundtlige eller nu forsvundne skriftlige meddelelser til brug for romanerne fra kolleger, venner og familie.

Til Galsters fremstilling af kildeforholdene må jeg først knytte en bemærkning af metodisk art: det forekommer mig betænkeligt hverken at tage udgangspunkt i værket selv eller i de tidligere fremstillinger af forholdet, men primært at argumentere ud fra en udlånsprotokol. Tilmed er meddelelserne om protokollens indhold noget uklare; det fremgår således ikke, om Ingemann har lånt flere værker end de s. 57 opregnede foruden de to senere nævnte, Suhm (s. 75) og Gruber (s. 78) – hvad han har. En undersøgelse af den pågældende protokol viser, at der er tale om betydeligt flere lån, både før, efter og ind imellem de anførte, og en del af disse lånte værker er af historisk karakter. I betragtning af, at Galster således kun meddeler et udvalg af de lånte bind, må man undre sig over, at han intet oplyser om den rolle, Haldorsens islandske leksikon og bind 1 og 4 af Nyerups historisk-statistiske skildring måtte have spillet for udarbejdelsen af romanen. Endelig er det påfaldende, at Galster anfører to værker, Svenska Folk-Wisor (s. 74) og Ripæ Cimbricæ descriptio (s. 78) uden at oplyse, om de er lånt på akademiets bibliotek eller ejet af Ingemann, hvilket jo i øvrigt er de muligheder for litteraturfremskaffelse, han opererer med. Svenska Folk-Wisor findes faktisk opført i udlånsprotokollen, men først under

21/7 1826, hvor VS efter Ingemanns egne oplysninger for længst var overgivet til trykning (Et Brev fra B. S. Ingemann, ved Carl S. Petersen, Danske Studier 1910, s. 141 f., jf. IhR s. 75).

Hvad angår forholdet til de tidligere fremstillinger af kilderne til VS, er det overraskende, at Galster først s. 131 (og da i en note om Terpager o. lign. perifere kilder) omtaler Langballe, hvis syn på forholdet mellem Suhm og Huitfeldt jo afviger markant fra Galsters, og hvis udgave af VS Galster har benyttet. Nyt i forhold til Langballe er det også, at Galster slet ikke regner med, at Pontoppidans Annales og Atlas har været benyttet til VS. Af de øvrige kilder, Ingemann selv nævner, udelukker Galster udtrykkeligt Baden og Vedel Simonsen, mens Jahn ikke omtales i forbindelse med VS.

Hovedkilderne

Suhm og Huitfeldt

En undersøgelse af Ingemanns kilder og kildebrug vil mest praktisk begynde med at fastslå hovedkilderne, og her melder sig straks spørgsmålet om forholdet mellem Huitfeldt og Suhm. Da Suhm gengiver næsten alle Huitfeldts oplysninger og vurderinger, må det først undersøges, om Ingemann, som Galster hævder, kan have hovedmassen af de historiske oplysninger i de første 2/3 af VS fra Huitfeldt. (For overskuelighedens skyld vil jeg i det følgende kun arbejde med passager, der ikke kan bygge på folkeviserne).

Allerede romanens anden linie skaber store vanskeligheder for Galsters påstand. Her meddeles det nemlig, at vi befinder os i året 1204, og på dette tidspunkt deltager Saxo i en længere samtale om bl.a. den politiske situation i 1204 og om Knud VIs død (i 1202). Det er med andre ord væsentligt for hele romanens åbningsscene, at Saxo endnu levede i begyndelsen af Valdemar IIs regeringstid (1202-41). Men ifølge Huitfeldt (s. 168) døde Saxo i 1201. Suhm diskuterer (s. 104 f.) Saxos dødsår, som han ender med at sætte til 1206, 1208 eller 1209, mens Ingemann lader ham dø december 1204; nok så væsentlig er imidlertid Suhms påvisning af, at Saxo må have levet, mens Valdemar var konge. Af denne detalje kan man selvsagt kun slutte det negative, at Huitfeldt ikke har været den eneste historiske kilde, Ingemann har brugt, derimod ikke det positive, at han har anvendt Suhm; Saxos data kunne han finde så mange andre steder (f.eks. Annales s. 614). At Suhm dog efter al sandsynlighed er kilden til en lang række historiske

oplysninger i resten af romanens første del, forekommer indlysende, men ville af Galster kunne henføres til de *Navne og korte Oplysninger*, han lader Ingemann hente fra Suhm, eller til det, han kalder *hele Fortællingen om Helene*. Det gælder f.eks. Ingemanns oplysninger om Esberns Snares efterkommere (s. 53 f., jf. Suhm s. 55 f.), om de skuespil, der skulle omvende de hedenske livlændere (s. 85 f., jf. Suhm s. 65 f.) og naturligvis om Helenes forhold til Valdemar og deres fælles søn, hertug Knud (s. 55 f., jf. Suhm s. 56, 192-95); ingen af disse oplysninger findes hos Huitfeldt. I det hele taget er der ikke mange historiske forhold i første del af VS, som ikke kunne rubriceres under en af de to kategorier, Galster har opstillet. Derimod rummer romanens anden del mange passager om historiske begivenheder, og i flere tilfælde kan Suhm, men ikke Huitfeldt have været kilden. Bl.a. fortæller romanen, at Valdemar i 1205 opførte og senere nedbrændte et fast slot på Øsel (s. 207), hvad Suhm (s. 74 f.), men ikke Huitfeldt omtaler. Tilsvarende forholder det sig med et angreb, kejser Philip i 1207 skulle have foretaget mod Danmark (VS s. 214 f., 225 f., jf. Suhm s. 120, hvor angrebet berettes med nogen tvivl om dets historicitet; Huitfeldt nævner det slet ikke). Det samme gælder begyndelsen af tredje del af VS, før Lyndanisseberetningen, som for Galster betegnede grænsen mellem det af Huitfeldt dominerede og den del af romanen, hvor Suhm skulle være hovedkilden. I romanen fortælles således ligesom hos Suhm om en dansk-tysk tvekamp i 1215. Den fandt sted inden hovedslaget mellem Valdemar og kejser Otto, der førte til, at kejseren flygtede og danskerne belejrede Hamborg (s. 331-38, jf. Suhm s. 258); ifølge Huitfeldt (s. 183) fandt tvekampen sted efter kejserens flugt og under belejringen af Hamborg. I forbindelse med denne belejring omtaler Ingemann (s. 340-43) ligesom Suhm (s. 269) nogle danske krigeres børnemord og kvinderov, som Huitfeldt ikke kender til. Jeg må altså konkludere, at en hel del af de historiske forhold, der findes i de første 2/3 af VS, kan være hentet fra Suhm, men ikke fra Huitfeldt. Det forekommer ikke rimeligt at kategorisere dem alle som *Navne og korte Oplysninger* eller dele af *Fortællingen om Helene*.

Hvad angår Galsters overvejelser om Ingemanns grunde til at skifte kilde netop ved Lyndanisseslaget, må man sige, dels at Huitfeldt rigtig nok ikke først her bliver *kortfattet* (det er han simpelthen som regel, også i skildringen af episoder, som er vigtige for Ingemann), dels at Suhm sandelig ikke er mindre *rationalistisk præget* end Huitfeldt, hverken i Lyndanissesildringen eller i det hele taget.

Jeg mener altså ikke, at det ud fra VS er muligt at argumentere for Galsters hypotese om et Huitfeldtstadium og et Suhmstadium i Ingemanns arbejde med romanen. Hypotesen kan heller ikke afvises, for det kan da godt være, at Ingemann f.eks. har excerperet Huitfeldt, før han læste Suhm, men jeg finder ikke, at den åbner for frugtbare perspektiver i arbejdet med romanen og dens forhold til kilderne.

For at afveje indflydelsen fra Suhm over for Huitfeldts betydning har jeg derfor undersøgt, hvordan Ingemann har forholdt sig de ikke få steder, hvor de to historikere afviger fra hinanden. Og her har det vist sig, at Ingemann som oftest følger Suhm. Således er det gerne Suhms navneformer og ikke Huitfeldts, Ingemann går ud fra: over for f.eks. Huitfeldts *Gistel Reen* og *Mistovi* (begge s. 178) står Suhms og Ingemanns *Gestilren* (hhv. s. 175 og s. 234) og *Mistwin* (hhv. s. 172 og s. 245). Tilsvarende gælder de enkelte oplysninger, f.eks. om den unge Valdemars ægteskabelige forhold. Huitfeldt anfører (s. 173), at Valdemars første dronning, Ingeborg, døde 1204. Dette refereres selvfølgelig af Suhm (s. 56), som dog tilbageviser oplysningerne og meddeler, at Valdemars forlovede brud, prinsesse Marie, døde, antagelig i 1204. Ingemann følger Suhms fremstilling (s. 57). Som det vil være fremgået indirekte af Galsters argumentation, var hertug Knud efter Huitfeldts opfattelse ikke Helenes søn; han mener (s. 179), at Dronning Margrethe (Dagmar) fødte hertug Knud i 1211. Suhms antagelse, at hertugen var Valdemars søn med Helene (s. 192-95), følges ganske vist heller ikke af Ingemann, men han omtaler dog rygtet herom og betvivler ikke, at Helene er Knuds mor; hans far er Helenes ægtemand, Esbern Snare (s. 55 f.). At Ingemann som oftest også følger Suhm og ikke Huitfeldt med hensyn til begivenhedernes rækkefølge, er der ovenfor givet et eksempel på med den dansk-tyske tvekamp. Også Suhms vurderinger overtager Ingemann enkelte gange mod Huitfeldts. Denne historikers bedømmelse af Beengjerd er kort og godt: *hun vaar ond/oc raadde til at skatte hans [Valdemars] Bønder oc Almue/fick skyld for alt det ilde vaar giort. Saa vi nu hafve det Ordsprock/lat vi kalder en ond Qvindel/Beengierdt* (s. 179). Suhm er langt mere nuanceret: han omtaler først hendes skønhed og sædelighed, og efter et referat af folkevissens syn på hende, som jo svarer til Huitfeldts, ræsonnerer han: *Da Valdemar førte saa mange Krige, saa er det rimeligt, at han har forøget Skat og Told [...] Maaskee dette er skeet meere end forhen efter Been-gerds Ankomst* (s. 239). Denne forklaring på hadet mod Beengjerd overtager Ingemann (s. 327 f., 401 f.).

Der findes dog også eksempler på, at Ingemann følger Huitfeldt mod Suhm, men de er få. Som den førstnævnte historiker (s. 174) mener Ingemann (s. 114-16, 121, 130 ff.), at Valdemar i 1205, og ikke som hos Suhm (s. 134, jf. s. 433) i 1208, kom i strid med greverne af Schwerin på grund af et overfald på Valdemars lensmand Johan Ganz; Suhm nævner – mod sin sædvanlige praksis – ikke Huitfeldts datering. At Huitfeldt her er Ingemanns kilde, indiceres også af navnet på Ganz' borg (Huitfeldt og Ingemann: *Graaboe*, Suhm: *Grabow*). Derudover har jeg kun kunnet finde endnu et eksempel på, at Ingemann retter sig efter Huitfeldt og ikke Suhm, og det er usikkert. Suhm fortæller s. 272-74, at Valdemars naturlige søn grev Nicolaus af Halland blev gift med Ida af Schwerin. Huitfeldts fremstilling (s. 183) er overordentlig forvirrende, og det er i hvert fald muligt at læse den, som om han opererer med to grever af Hallind, grev Claus, som skulle være Valdemar IIs halvbror, og grev Niels, kongens søn, som blev gift med Idde af Schwerin. Ingemann lader Valdemars halvbror grev Claus blive gift med Ida af Schwerin (s. 82 f. o.fl.st.). Han følger altså ingen af historikerne, men kombinerer deres oplysninger på en sådan måde, at Valdemars ægteskabelige forhold som i tilfældet med hertug Knud kommer til at svare til 1820rnes moral. Galster mener (noten s. 76 f.), at Ingemann har ideen til Kullemanden, som spiller en gennemgående og ret væsentlig rolle i romanen, fra Huitfeldt (s. 199), men da Suhm (s. 724 f.) dels refererer, dels citerer det pågældende afsnit og dertil føjer et navn, som Ingemann bruger, er det rimeligt at antage, at Suhm også her er kilden.

Resultatet af denne undersøgelse må blive, at Suhm har været langt den vigtigste kilde for VS; når Galster tillægger Huitfeldt så stor betydning, må det efter min opfattelse skyldes et noget overfladisk forhold til Suhm. En læsning af Huitfeldt alene kan nemlig sagtens give det indtryk, at Ingemann ikke har benyttet andre kilder. Men hvis Suhms fremstilling inddrages, bliver det indlysende, at den i næsten alle tilfælde må have været afgørende. Som et karakteristisk eksempel på dette forhold skal jeg anføre Huitfeldts, Suhms og Ingemanns versioner af de schwerinske grevers underkastelse under den danske konge:

Aar 1214. *Reverserede* Greffve Gunzelin oc hans Broder/Greffve Henrich dennem til Kong Voldemar/at de oc deris Effterkommere skulde være hannem huld oc tro/lydige oc følgactige/med 60. Heste/oc Hielme/huor behoff giordis paa hin side Vandet. (Huitfeldt s. 181).

De Schwerinske Grever og Brødre *Guncelin* og *Henrik* bleve uden Tvivl forfærdede over denne *Valdemars* Fremgang [over for Markgreven af Brandenburg], og derfor underkastede sig og Efterkommere det Danske Scepter, svore Troeskab, toge deres Land til Lehn af Kongen, og lovede at staae ham bi med 60 Heste og Hielme, det er vel udrustede Riddere, imod alle hans Fiender, endog paa hiin Side Havet [...] (Suhm s. 237 f.).

Alle studsede over Grev *Henriks* dristige Indsigelser [imod kejser *Frederiks* anerkendelse af de danske besiddelser i Nordtyskland] og Kongen reiste sig med en Heftighed, som lod befrygte det Værste. Men inden han fik Tid til at give sin Harme Luft, forandrede Grev *Henrik* pludselig Mine og Adfærd og erklærede høflig, at uden Hensyn paa dette Diplom og paa alle Keiseres og Fyrsters selvraadige Anmasselser, vilde nu dog han og hans Broder give Kongen af Danmark et frivilligt Beviis paa deres Agtelse og Hengivenhed: de vilde tage deres Grevskab til Lehn af ham og sværge ham Troskab, samt love at staae ham bi med 60 Heste og Hjelmec imod alle hans Fjender, endog paa hiin Side Havet (VS s. 300).

Som citaterne viser, er der til dels verbal overensstemmelse mellem VS og Suhm (men hverken verbal eller real enighed mellem disse og Huitfeldt) – i gengivelsen af den historiske kerne i optrinnet, og det forekommer oftere, f.eks. Suhm s. 169 og VS s. 240 (gengivelse af et diplom), Suhm s. 565-70 og VS s. 456-58 (beskrivelse af *Andreas Sune-søns* karakter og ejendele), Suhm s. 161 f. og s. 213 i VS (anekdoten om hertug *Bernhards* krigeriske opfordring til kobberløven i *Braunschweig*).⁵ Suhms gengivelse af de historiske begivenheder følges ofte ganske tæt, om ikke ordret, se f.eks. Suhm s. 198 og VS s. 275, Suhm s. 332-37 og VS s. 365-71, Suhm s. 436-39 og VS s. 417-24. Men også romanens komposition følger i store træk Suhm: VS er helt igennem kronologisk opbygget, og kronologien er gennemgående identisk med Suhms.

Citaterne af Suhm og VS ovenfor rummer også afvigelser mellem de to tekster, og disse er naturligvis nok så interessante som overensstemmelserne. Ingemann har selvsagt været klar over, at romanen stillede ganske andre krav om en levende og anskuelig fremstilling end historiebøgerne, og som i citatet ovenfor består romanforfatterens arbejde

gennemgående i at skabe dramatiske situationer omkring de historiske fakta.⁶ Anskueliggørelsen kan endvidere ytre sig som en ret voldsom forenkling af de historiske begivenheder; det mest markante eksempel herpå er Ingemanns gengivelse af forholdene i Estland og Livland, som optager en væsentlig del af Suhms fremstilling af så godt som hvert år af Valdemars regeringstid. Ingemann forenkler sagen, for det første ved simpelthen at forbigå begivenhederne, f.eks. i 1210 (Suhm s. 186-89), 1220 (Suhm s. 356-66) og 1237-38 (Suhm s. 675-77 og 681-86); i alle disse år var der tale om et betragteligt dansk engagement i området. For det andet simplificerer Ingemann historien ved helt at fortie Sværd-ridderne og Rigabispens rolle i kristningen af Estland og Livland; han nøjes med at omtale rivaliseringen mellem den danske mission og Den Tyske Orden (s. 85 f., 90-92, 344 f.), og herved kommer han til at bryde kronologien, for det var først fra sidste halvdel af 1230'erne, at denne orden opererede så langt mod øst. Foruden forenklingen af historien opnår Ingemann ved denne fremgangsmåde at fremhæve Danmarks internationale og kristelige rolle, og han slipper for et udførligt referat af de kristnes også efter Suhms mening forargelige fremfærd over for hinanden og over for de arme hedninger.

Den anskueliggørende forenkling viser sig også i persongalleriet; i eksemplet med de schwerinske grevers troskabsed kunne det iagttages, at Ingemann samlede fremstillingen omkring grev Henrik, og denne koncentration om relativt få og fremtrædende skikkelser er karakteristisk. Ganske vist er der mange personer i VS, men dog langt færre end i den historiske fremstilling. Som eksempler på, hvordan Ingemann lader de historiske begivenheder krystallisere sig om færre gennemgående skikkelser, skal her anføres to af romanfigurerne, Peder Sunesøn og Otto af Lüneborg. I det første tilfælde er der tale om, at flere gejstlige ved navn Peder fortættes til én, Roskildebispens Peder Sunesøn. Mens Suhm oplyser, at Valdemars udsending til paven i 1208 er en provst Peder af Roskilde (s. 131), er det i VS den allerede kendte Peder Sunesøn, der drager til Rom (s. 214-24). Han bliver også straks efter overbringeren af bandbullen mod bisp Valdemar (s. 225), mens det i Suhms mindre dramatisk fortættede fremstilling ikke meddeles, hvem der afleverede bullen (s. 132). Endvidere optræder hos Suhm (der her refererer Huitfeldt, men tager afstand fra hans oplysning) en bisp Peder af Århus under slaget ved Lyndanisse, hvor han formaner Valdemar til ikke at følge Beengjerds hårde råd (s. 333). Ingemann overtager formaningen, men lægger den i munden på Peder Sunesøn (s. 365); nu

døde han imidlertid ifølge Suhm i 1214 eller 1215 (s. 240 f.), men Ingemann klarer dét problem ved at lade et rygte have fortalt om hans død (s. 349, 357). Endelig meddeler Suhm (s. 478), at bisp Peder af Roskilde, Peder Sunesøns efterfølger, så en engel med draget sværd over Lunde kirke; et lignende syn siges Peder Sunesøn i VS at have haft i Roskilde (s. 357).⁷ Ved denne personsammentrængning, hjulpet af navnebroderskabet, bliver Peder Sunesøn i VS en ret central skikkelse, men dog ingen hovedperson. En sådan får Ingemann noget overraskende skabt af Valdemars søstersøn, Otto af Lüneborg, som spiller en væsentlig rolle gennem hele romanen, dvs. fra 1204 til 1230. Hos Suhm nævnes Otto (i bind IX) første gang, da han arver Lüneborg i 1212; det meddeles her, at han fødtes 1204 (s. 216 f.); egentlig betydning får han dog først fra 1223, og da i specielt tysk sammenhæng, fordi han var den eneste yngre welfer (s. 462, jf. s. 542 f., 561, 591, 658). På dansk side bliver han tidligst engageret i slaget ved Møln 1225 (s. 490), og efter Valdemars befrielse støtter han kongen til sin tilfangetagelse ved Bornhoved 1227 (s. 524, 543 ff.). Det er med andre ord ganske uden hjemmel i historien, at Otto skulle være Valdemars nære medarbejder i hele hans tidlige regeringstid – men som romanfigur fungerer Otto udmærket.⁸

Ingemanns personcentrering er imidlertid ikke kun udtryk for romanforfatterens forståelse af fiktionens krav, men også for et historiesyn, som afviger noget fra både Huitfeldts og Suhms. Historikerne anfører regelmæssigt politiske og økonomiske forhold som de væsentligste årsager til Valdemars handlinger. Ingemann medtager da også gerne den type oplysninger, men han tillægger rent personlige motiver den afgørende vægt. Et karakteristisk eksempel er forklaringerne på Valdemars tog til Livland i 1205. Suhm anfører, at der kan være tale om en straffeekspedition, men finder, at

da *Valdemar* var en ærgierrig, modig og stridbar Herre og lykkelig i sine Foretagender, saa er det intet Under, at han søgte at udvide sit Herredømme paa alle Kanter, og komme frem med de Dankses gamle Paastand paa mange Lande, og her gav den christne Troes Udbredelse en ønskelig Leilighed og Paaskud (s. 74).

Ingemann placerer beslutningen om toget umiddelbart efter brylluppet med Dagmar:

Med en anden Kjærlighed i Hjertet bluedes Valdemar ved at skuffe den rene uskyldige Sjæl, som havde hengivet sig til ham; han vidste intet bedre Middel til at overvinde sig selv, end at styrte sig i en stor og mægtig Kamp til Kronens og Christendommens Ære; han havde derfor, som Bod for sin lønlige Brøst, fuldt og fast besluttet et Korstog til det hedenske Lifland (s. 182).

Begge fremstillinger er ganske vist koncentreret om Valdemars karakter, men Suhms perspektiv er dog videre – og mere realistisk – end Ingemanns, jf. f.eks. begrundelserne for Valdemars holdning i de tyske tronstridigheder (Suhm bl.a. s. 60, 120, 211, VS s. 275) og for bisp Valdemars indtrædelse i klosteret (Suhm s. 311, VS s. 347 f.).

Ingemanns koncentration om individet viser sig rimeligt nok klarest i hans behandling af Valdemar Sejr selv. Hans udvikling fra den lykkelige, overmodige erobreren til den angerfulde, ydmyge lovgiver er konstituerende for romanen som helhed. Men for denne udvikling er der ikke fuld dækning hos Suhm, og en del forbigåelser af hans oplysninger kan være begrundet i et ønske om at lade Valdemars skæbne fremstå klart. Det gælder for det første Suhms meddelelser om kongens tidlige lovgivning (bl.a. s. 21, 49-51, 281 f.), for det andet fremstillingen af kongens aggressive udenrigspolitik efter Bornhøved.⁹ Efter Suhms beretning var Valdemar nok svækket, men ikke kuet i 1230'erne, han førte stadig en magtfuld imperialistisk politik både i Nordtyskland og Estland (s. 609, 638, 650-52, 676 f., 682-85). Dette nævner Ingemann intet om; det ville da også ganske ødelægge Valdemars funktion som religiøst og nationalt eksempel.

VS fremtræder nemlig klart som en både religiøs og national opbyggelsesbog, og det er karakteristisk for Ingemanns forhold til Suhm, at en del anstødelige forhold må bortforklares eller forties. Det er i dette lys, man må se romanens udtalelser om hertug Knuds og grev Claus' (Nicolaus') slægtskabsforhold, som allerede tidligere er berørt: det ville være for anstødeligt for digteren (og vel også for hans publikum), at Valdemar Sejr skulle have børn uden for ægteskab. Karakteristisk er det også, at Ingemann uden hjemmel i Suhm fortæller om den strenge straf, der overgik de danske børnemordere og voldtægtsmænd ved Hamborg: de blev straks henrettet, endog uden at få lejlighed til at skrive eller at modtage sakramentet (s. 342 f.). Den nationale ære hævdes ved endnu en afvigelse fra Suhm. Historikeren formoder, at nogle af Valdemars egne mænd var delagtige i forræderiet på Lyø og

omtaler også en vis lunkenhed i de danske bestræbelser for at få kongen fri (s. 439 f., 469). Herom findes intet hos Ingemann. Som eksempel på hans nationalt-opbyggelige drejning af oplysningerne fra Suhm skal anføres de to versioner af en del af det endelige forlig med Henrik af Schwerin:

dersom Pengene ei hvergang bleve tilfulde betalte, saa skulde saa mange tusende Mark som der fattedes, ligesaa mange agtbare, *honesti*, Mænd af Danmark, hvilke Grev *Henrik* selv udvalgte, gaae ind til Gidslerne [...] Den som eengang havde været Gidsel eller sat sin Søn til Gidsel, skulde ei igien være det, med mindre han frievilligen vilde (Suhm s. 496).

men nu læste han [Andreas Sunesøn] hvorledes Grev Henrik for hver tusinde Mark, der fattedes i Løsepengene, kunde vælge til Gidsel hvilken dansk Mand, han vilde, og strax efter stod der, at dog Ingen uden frivillig skulde være Gidsel, og Oldingens Aasyn opklaredes. »Stort! – sagde han – Ingen finder Modsigelse heri, Ingen tvivler paa, at jo hver dansk Mand med Glæde gaaer i Fængsel for sin Konge.« (VS s. 460).

(For en ordens skyld skal bemærkes, at det anførte er det eneste sted, hvor der hos Suhm er tale om frivillighed; Huitfeldt (s. 191) medtager ikke disse bestemmelser).

Det voldsomste sammenstød mellem den rationalistiske historiker og den romantiske digter finder man i deres vurderinger af begivenheder og personer: over for Suhms politiske eller snusfornuftige overvejelser står Ingemanns religiøse. F.eks. er Suhm og Ingemann enige om at fordømme Valdemars brud på fredsftalen med Schwerin, som kongen måtte aflægge ed på, men begrundelserne afviger karakteristisk; ifølge Suhm må selv en aftvungen ed holdes, for ellers *bliver aldrig nogen ufordeelagtig Fred holdt, da de alle frembringes ved Frygt og Overmagt, og da vilde evige Krige foruroelige Verden* (s. 519). Ingemann lader ærkebisp Andreas udtale romanens vurdering med det bibelsk klingende: *Hevnen hører Herren til, og Meenederen skal ikke see hans Aasyn* (s. 461, jf. 5. Mos. 32,35 i samtidens bibeloversættelser). Tilsvarende er Suhm overordentlig skeptisk over for blandingen af imperialism og mission (f.eks. s. 342), mens Ingemann finder de danske korstog velgørende også for hedningerne (s. 86, jf. s. 349). Over for Suhms vurde-

ring af løsladelsen af bisp Valdemar som en *Statsfeil* (s. 96) står hos Ingemann kong Valdemars erkendelse af, at *har jeg nu handlet uklogt ved at give ham fri, som man jo siger, og vil jeg snart faae Skam og Skade til Tak; saa er det dog bedre at lide, end at gjøre Uret* (s. 213). Ikke mindst i fremstillingen af miraklerne gør Ingemann op med Suhm, hvis holdning til de underberetninger, han selvfølgelig refererer, kommer frem i sarkastiske bemærkninger som *man [har] ei været sparsom paa Mirakler* (s. 334, om Lyndanisse) og

Mange saavel gamle som nye Skribentere troe, at *Valdemar* leed dette Nederlag til Straf af Himmelen for sin Meeneed, men begik Grev *Henrik* ei ogsaa Meeneed, og han døde dog lykkelig. Guds Domme ere os ubekjendte, og vi bør ei dømme om dem (s. 546, om Bornhøved).

Ingemann lader i VS klart både sejren ved Lyndanisse og nederlaget ved Bornhøved fremstå som resultater af guddommelig indgriben (s. 368-71 og 477 f.); i det første tilfælde bliver miraklerne ganske vist betvivlet, men fremstillingen gendriver enhver skepsis (s. 357-59, 372-74). Og dette er karakteristisk for Ingemanns holdning til det underfulde.

Folkeviserne

Ingemann er selysagt kongenial med folkeviserne i langt højere grad end med Suhm, og de er da også – efter historikeren – den vigtigste kilde til VS. Både Langballe og Galster anførte ANR som digterens viseudgave, og det er utvivlsomt rigtigt. For det første citerer Ingemann en del folkevisestrofer, og de er ordret eller næsten ordret gengivet efter ANR (f.eks. VS s. 84, hvor der citeres to halvstrofer (4 og 5) af ANR nr. 74, s. 178 f., der bringer strofe 37, 38 og 39 af ANR nr. 67 og strofe 21 af ANR nr. 68, og s. 362-64, hvor ANR nr. 71 strofe 1,3, 9 og 10 gengives). For det andet kan et par af de henvisninger, Ingemann undertiden bringer i fodnoter ved visecitaterne, tyde på, at det er ANR, han har i tankerne (s. 257: *See danske Viser fra Middelalderen*, jf. s. 362). Et sidste indicium er, at Ingemann har brugt ANRs anmærkninger, også i ét tilfælde, hvor oplysningerne i VS ikke kan stamme fra Suhm (som jo refererer og kommenterer viserne): ANR II s. 349 forklarer, hvordan et bryllup *per procurationem* foregik; både udtrykket og fremgangsmåden genfindes i VS (s. 155 f.).

Næsten alle de folkeviser, der citeres eller henvises til i VS, findes i ANR. Det eneste tilfælde, der kunne give anledning til at overveje, om Ingemann har haft andre kilder, er omtalen s. 292 af *Visen om Regnar Lodbrok og den kjække Aslaug*. Denne vise findes ikke i ANR, men er vel Syvs Fjerde Part nr. IV, hvor navnet *Aslaug* forekommer i kommentaren til visen. Derudover findes i VS nogle få strofer med folkevisesepræg, som jeg ikke har kunnet finde i viseudgaverne¹⁰, hvorfor jeg er mest tilbøjelig til at anse dem for pasticher af Ingemann selv (s. 122, 143, 182, 413). En sådan foreligger utvivlsomt s. 243, hvor digteren har lånt enkelte vendinger fra ANR nr. 69, som citeres umiddelbart efter (s. 244), men ret frit.

Visecitaterne, der for hovedparten stammer fra de historiske viser, anføres for ca. halvdelens vedkommende uden forfatterangivelse. Et par viser tilskrives anonyme, *Skjalden* (s. 233), *Folkesangeren* (s. 465) eller en *Bondeknøs* (s. 178 f.), mens resten henføres til romanens personer (Thorgeir Danaskjald s. 180 og 260 f., hofnarren Claus Klumpe s. 320 f. og 362-64, Helene s. 243 f.). Det fremgår flere steder, at Ingemann har forestillet sig, at en enkelt person har digtet visen, som så gentages af folket (s. 178 f., 233, 362 (jf. s. 320 f.)). Viserne citeres som historiske sandhedsvidner (s. 212, 465 f.), som den enkeltes adækvate udtryk for sin personlige situation (s. 205 f., 257 f.) eller som udtryk for hele folkets stemning (klarest s. 179: *fast alle Tilstedeværende [istemte] med oprigtig Glæde hvad Bondeknøsen sang og hvad Folket siden ofte gjentog*: [og her følger citat af ANR nr. 68 strofe 21], jf. s. 362-64). Denne sidste funktion åbner for en markering af kontinuiteten i det danske folks liv, som det mest prægnant formuleres i omtalen af visen om Dagnars død s. 271:

Den Omhu og Kjærlighed, hvormed disse Sagn og disse elskelige Træk af Dagnars Liv og Død ere bevarede [i hiin gamle Folkesang], vidne noksom om, at Danmark aldrig har eiet nogen Dronning, som i høiere Grad har besiddet Folkets Kjærlighed (jf. s. 212, 233).

Mens de hidtil omtalte viser blev citeret i VS, er vi med Dronning Dagnars Død (ANR nr. 70) nået til en anden anvendelse af viserne: der bringes slet ingen citater af ANR 70, men VS (s. 267-71) følger den næsten gennemført, helt ned i detaljer; som eksempel skal anføres visens 22. strofe og VS s. 268:

Der var stor Ynk i Fruerstue,
 Der alle de Fruer græde,
 Dronning Dagmar døde i liden Kirstens Arm,
 Der Kongen red op ad Stræde.

Der var stor Ynk og Jammer i Fruerstuen; Dronningen havde modtaget Sacramentet og den sidste Salvelse, og da Kongen nu reed op ad Strædet, som førte til Slottet, lød det Jammerskrig over hele Slottet, at Dronningen var død. Hun laae ogsaa bleeg og uden Livstegn i Jomfru Kirstines Arme.

Tilsvarende massiv brug af folkeviser findes i kortere passager som s. 233 f. og 362-64, der dels refererer, dels citerer hhv. ANR nr. 74 (Kong Sverker eller Slaget ved Lena) og nr. 71 (Dronning Berngerd).

Imidlertid følger Ingemann ikke altid viserne slavisk, hverken i sin fremstilling af de historiske begivenheder eller i sine vurderinger. Hans holdning til Beengjerd er som allerede nævnt tidligere langt mere forstående end folkevisen, hvis skildring af hendes død i leding heller ikke overtages; Ingemann lader hende nok deltage i slaget mod kejser Otto 1215, hvor hun med nød og næppe undgår at blive ramt af et pileskud (s. 339), men hun dør først, efter at folkets had har kulmineret og en forsoning mellem hende og folket synes mulig (s. 399-403). Hensynet til romanens overordnede idé er altså væsentligere for Ingemann end troskaben mod visen. Noget lignende gælder forholdet til Hr. Carl og Jomfru Rigmor (ANR nr. 190), som sammen med et par vers i visen om Dagmars død er Ingemanns eneste kilde til romanens ene hovedperson Carl af Rise, hans søster Kirstine og hans elskede Rigmor, Albert af Orlamündes datter. Dette sidste slægtskabsforhold er uden hjemmel i visen, hvor Rigmors far ikke benævnes (og i historien; Albert døde barnløs). Nok så belysende for Ingemanns kildebrug er imidlertid, at han af visens hovedscene, der er skæmtsom indtil det frivole, får et absolut uanstødeligt, rørende optrin (s. 381-85); fremgangsmåden er parallel til behandlingen af Suhms oplysninger om Valdemars uægte børn. I et enkelt tilfælde har folkevisernes overnaturlige væsener forekommet Ingemann for utrolige til at overføres til romanen: den havfrue, der i ANR nr. 69 spår dronning Dagmar, bliver i VS til Helene – ganske vist i havfrueudstyr (s. 242-44, jf. s. 265 f.).

Disse eksempler på et friere forhold til folkeviserne må dog ikke skygges for hovedsagen: Ingemann fæster gennemgående meget stor lid

til viserne som historiske kilder, selv hvor udgiverens anmærkninger eller Suhm burde have indgivet ham en vis skepsis. Det gælder f.eks. hans fremstilling af slaget ved Lene (s. 233 f.), hvor Suhm (s. 140) betvivler en af visens oplysninger, som Ingemann dog bringer. Både Suhm (s. 206) og viseudgiverne (ANR II s. 353) finder det urimeligt, at Dagmar på sit dødsleje skulle advare Valdemar mod Beengjerd. Ikke desto mindre har Ingemann bevaret dette træk (s. 269 f.) og endog med det som udgangspunkt opdigtet et første – lidenskabeligt – møde mellem kongen og Beengjerd i 1205 inden brylluppet med Dagmar (s. 138-51, 161-63). Herved bliver naturligvis Valdemars karakter »interessant«, og romanen får tilført (endnu) en langt udspundet kærlighedshistorie. Ingemanns nationale anliggende er formentlig bevæggrunden til, at han (s. 465 f.) benytter Kong Valdemars Fængsel (ANR nr. 72), selv om udgiverne frakender visen poetisk værd og daterer den til det 16. årh. (ANR II s. 355). Imidlertid besynger den hele det danske folks sorg over Valdemars fængsel og dets bestræbelser for hans befrielse i så høje toner, at det kunne overdøve Suhms skepsis over for nationen i den situation – og det kunne Ingemann selvsagt bruge. Sluttelig må det nævnes, at en del af romanens tidskolorit, ikke mindst klædedragten, tydeligt er inspireret af folkeviserne: der er i VS en sand overflod af skarlagten (f.eks. s. 106, 169, 414), silke (bl.a. s. 154, 170, 381) og guld (f.eks. s. 127, 241, 416).

Mindre væsentlige kilder

Det er givet, at Ingemann til VS har haft andre kilder end Suhm, ANR og Huitfeldt, selv om der kun er få historiske oplysninger i romanen, der ikke kan stamme fra disse hovedkilder.¹¹ Her skal først gennemgås de kilder, Ingemann selv nævner, og derefter de af Langballe og Galster anførte titler.

Blandt de forfattere, Ingemann nævnte uden at præcisere, hvilke værker han tænkte på, var Nyerup. Langballe og Galster pegede begge på hans Historisk-statistisk Skildring [...], og med god grund: bind 2, Udsigt, må med stor sandsynlighed identificeres som kilden til VSs stof om det 13. årh.s litteratur. Omtalen af og citaterne fra Hexaëmeron (VS s. 14-16) svarer nøje til Nyerups fremstilling s. 305-16, ligesom Ingemann kan have hele sit kendskab til Harpestræng og hans lægekunst (s. 40, 83, 263, 264) fra Udsigt s. 330-33. Hvorvidt romanens meddelelser om Olaf Hvitaskjald (s. 83), Valdemars runekyndighed (s.

239), Andreas Sunesøns juridiske forfatterskab (s. 456 f.) og biskop Gunner (især s. 11-27) stammer fra Nyerup eller Suhm, kan derimod ikke afgøres. Der er ingen grund til at antage, at Ingemann til VS skulle have benyttet bind 1 og 4 af Nyerups værk, som han jo lånte på akademiets bibliotek. Jeg har heller ikke i VS kunnet finde spor af andre af Nyerups arbejder.¹² I G. L. Badens utallige småafhandlinger om snart sagt alt muligt er jeg ikke stødt på noget, som indlysende skulle være forlæg for afsnit i VS, men i betragtning af forfatterskabets omfang og karakter (artikler i en lang række af datidens tidsskrifter) tør jeg ikke afvise, at Ingemanns anførelse af G. L. Baden gælder også VS; på den anden side er det ikke udelukket, at han kun er nævnt i fortalen til Prinds Otto, fordi Ingemann dér skulle forsvare sine romaners historiske soliditet. Vedel Simonsens i denne sammenhæng relevante forfatterskab indskrænker sig, så vidt jeg kan se, til 3. dels 1. hæfte af hans Udsigt over Nationalhistoriens ældste og mærkeligste Perioder, 1816; jeg finder ingen grund til at hævde, at den skulle være benyttet til VS. Noget lignende gælder Jahn: Almindelig Udsigt over Nordens, især Danmarks Krigsvæsen i Middelalderen, 1825. Her findes ganske vist en del af romanens militære betegnelser som *Gravsviin* s. 341, 354 f. (VS s. 120) og *Roergalt* s. 398 (VS s. 355), men de kan lige så vel være hentet fra Halfdan Einarssons oversættelse af Kongespejlet, Kongsskugg-sio [...], Sorø 1768, hhv. s. 412 og 395 f. Dette værk oplyser Ingemann, at han har benyttet til Waldemar den Store og hans Mænd (fortalen til værket i Samlede Skrifter 2. Afd. 1. Bind 1844 s. IV, hvor det dog ikke præciseres, hvilken oversættelse der er anvendt). Formentlig er det også kilden til beskrivelsen af hoffets bordskik i VS (s. 81 og 82, jf. Kongsskugg-sio s. 366-70).¹³ Pontoppidans Annales har ikke sat sig mange spor i VS; det sikreste eksempel på indflydelse herfra er Ingemanns oplysninger om Hellig Anders, som ikke alle kan stamme fra Suhm (VIII s. 614 f. og IX s. 76 f.) eller Huitfeldt (s. 174) (VS s. 26 f., 65, 69 f., jf. Annales s. 616-18). Det forekommer sandsynligt, at også Pontoppidans Atlas er benyttet til VS, især naturligvis til topografiske detaljer som beskrivelsen af Roskilde (s. 36 f., jf. Atlas II, 1764, s. 332-56) og benævnelsen *Fru Merthes Kilde* (s. 403, jf. Atlas III, 1767, s. 90 f.), men også den pudsige anekdote om den danske konges rigdom på fisk (s. 453) er sandsynligvis hentet fra Atlas (I, 1763, s. 634).

Foruden Atlas har Ingemann, som Langballe og efter ham Galster oplyser, haft endnu en topografisk kilde, Terpager: Ripæ Cimbricæ [...] descriptio, 1736; at det er fra dette værk og ikke Pontoppidan,

digteren har sit kendskab til Ribe, fremgår bl.a. af etymologien til Ribe (*der blev re vet saa meget Hø* s. 78, jf. *Terpager* s. 4), som Pontoppidan fornuftigvis ikke medtager. Hele skildringen i VS af byen og dens omegn s. 78-80 bygger rimeligvis på *Terpager* (s. 4 ff. om byen, s. 116 ff. om domkapitlet, s. 418 ff. om byens gilder).

Mens der i nærværende undersøgelse hidtil kun er arbejdet med bind IX af Suhms *Historie af Danmark*, henviste *Langballe* (s. 590, 602 og 604) til værkets bind VIII, 1806, om perioden 1182-1202. Det forekommer også mig rimeligt, at Ingemann har brugt i hvert fald slutningen af dette bind; herfra stammer sandsynligvis i det mindste mistanken mod Valdemar for at have dræbt Knud VI (VS s. 21 f., *Suhm VIII* s. 642-46) og meddelelsen om, at Albert af Orlamünde blev slået til ridder ved Valdemars kroning (VS s. 48, *Suhm VIII* s. 646). At Ingemann, som *Langballe* anfører, citerer *Vedels Saxooversættelse* (s. 19, jf. A. S. Vedel: *Den danske Krønike* [...] 1575, s. A i^v), er uomtvisteligt.

Den sidste kilde, *Langballe* nævner, er *Regum Daniæ Icones* [u.å.], som han anfører med nogen tøven. Og med god grund. Ingemann har næppe sin idé om Valdemars udseende fra dette værk, som har et brystbillede af kongen, der er iført rustning under en kappe. Snarere er digteren inspireret af *Meno Haas'* stik af Valdemar fra 1771, hvortil jeg skylder *Dansk Biografisk Leksikon* henvisningen, og som aftrykkes her (fig. 1) sammen med romanens beskrivelse af kongen (s. 81 f.):

Den unge Konges kjække og muntre Ansigt, det runde ungdommelige Heltehoved, med de krøllede brune Lokker og det korte mørkebrune Mundskjæg, svarede vel ikke til den Forestilling, han havde gjort sig om et stort kronet Hoved; men den store Valdemars Søn behøvede ingen kongelig Krone for at kjendes; hans mørkebrune næsten sorte Ørneøine havde allerede det mægtige Herskerblik, som uvilkaarlig tvinger til Underdanighed, og hans høie runde Pande, som ingen Sorgens Tverfure endnu rynkede, syntes med sin stolte og skjønnne Hvælving at være en ophøiet Bolig for de dristigste Kongetanker. Et Par letbevægelige Lidenskabsfurer mellem de store livfulde Øine røbede den Heflighed og Kraft, hvormed han vidste at sætte sin Villie igjennem. Han sad rolig og munter ved Bordet i sin daglige Huusdragt, hvori han sædvanlig er afbildet, med en hvid Ringkrave om Halsen, et Slags kort bomuldsforet Pantsertøie af hvid Silke, med en

Rad Guldknapper i Bræmmen, knappet høit op i Halsen og ned over Brystet, dertil prydet med gyldne Tverstriber og smalle baldyrede Bræmmer ved Haandledene. En smal Sværdgjord med et Guldspænde sluttede ham fast om det smekke Liv, derved hvælvede Silketrøien sig fyldig over hans Bryst som en Brynie. Forresten bar han korte posede Underklæder af sort Fløiel med haandsbrede Guldgaloner paa langs, dertil hvide Strømper og Skoe med brede Sløifer.

Som man vil se, følger Ingemann nøje Haas' stik; den personlighed, han læser ud af portrættet, må naturligvis tilskrives hans – og samtidens – hang til at finde meget direkte korrespondenser mellem fysiognomi og karakter. Men bortset fra »lidenskabsfurerne« mellem øjnene, som ikke er kendelige på Kobberstiksamlingens eksemplar, farverne og stofbetegnelserne er der intet føjet til billedet; at baggrunden, bordet med bogen, hatten og kappen ikke findes hos Ingemann, hænger sammen med den situation, beskrivelsen indgår i (det er dog pudsigt, at kongens underkrop beskrives, selv om han sidder ved et bord). Så vidt jeg kan skelne, er bræmmerne ved håndleddene ikke baldyrede, men pibede.

Som pendant til portrættet af Valdemar har Haas stukket Beengjerd (fig. 2), og formentlig er det dette billede, der ligger til grund for Ingemanns beskrivelse af dronningen og hendes sarkofag:

den stolte deilige Qvinde ved hans Side, med den runde Perlechat over de brune Fletninger [...] med den aabne Trøie og Guldstifterne paa den blaae Fløielskappe, kan hun stikke Øinene ud paa den Bedste [...] Der luede en Ild i den stolte Portugiserindes sorte Øine, som blændede og forbausede og som ikke engang fordunkledes af de utallige glimrende Ædelstene, som i tre store Guldkjæder prangede paa hendes Hals og Bryst [...] Den høie pibede Krave om Prindsessens Hals syntes at hindre hende i at bevæge Hovedet frit (s. 126 f., om Beengjerd).

Den høie Qvinde bar en stor rund Haartop, en opstaaende pibet Halskrave og en aaben bræmmet Armkjortel, over Hals og Bryst vare tre store Guldkjæder antydede og paa Underkjortelen var i mat Arbeide indridset en flakt Ørn. (s. 298, om sarkofagen).

WALDEMAR den ANDEN
med Tilnavn Seier.
Konge til Danmark etc.

Fig. 1. Kobberstiksamlingens eksemplar af Meno Haas' stik af Valdemar II, 1771. Originalen måler ca. 18×10 cm. Fot. Hans Petersen, Statens Museum for Kunst.

Fig. 2. Kobberstiksamlingens eksemplar af Meno Haas' stik af Beengierd, 1771. Originalen måler ca. 19×11 cm. Fot. Hans Petersen, Statens Museum for Kunst.

Romanens to beskrivelser er noget modstridende og deres forhold til stikket ikke så entydigt som i Valdemars tilfælde. Således må det, der i den første beskrivelse omtales som en perlechat, vist være identisk med sarkofagens hårtop; på stikket er der givet tale om en hat. Om dronningen bærer fletninger, eller Haas har forestillet sig to perlekæder, tør jeg ikke afgøre. I begge Ingemanns beskrivelser og på Haas' portræt findes imidlertid pibekraven og de tre kæder; disse er foruden den flakte ørn på sarkofagen og stikket for mig at se vægtige indicier for, at Haas' billede af Beengjerd har inspireret beskrivelsen af dronningen i VS.¹⁴

Galster anfører endnu seks kilder, som hverken Ingemann eller Langballe nævner. Om Nyerup og Kraft: *Almindeligt Litteraturlexicon*, 1820, mener han (s. 62), at det har været en opslagsbog; den kan ikke efterspores i VS. Haldorsens islandske *Lexikon*, 1814, nævnes kun s. 57; jeg har ikke fantasi til at forestille mig, hvad det skulle have været brugt til i forbindelse med VS. At *Marmora Danica*, 1739-41, som nævnt s. 62 skulle være forlæggert for Ingemanns note om Lago Urnes gravskrift over Saxo (s. 46), er da muligt, men Ingemann kunne også her have sin viden fra Suhm (s. 109) eller fra Pontoppidans *Annales* (s. 615 f.), og disse værker har han jo også ellers benyttet. Udbyttet af *Kofod-Anchers En dansk Lov-Historie I*, 1769 er lige så magert; den smule konkret, VS fortæller om lovgivningen i Valdemars regeringstid (s. 405, 456 f., 500 f.), findes hos Suhm (f.eks. s. 713 f.) og Nyerup: *Udsigt* (s. 302 f., 318 f.). Galster argumenterer (s. 74) ret udførligt for, at Ingemann må have benyttet Geijer och Afzelius: *Svenska Folk-Wisor I*, 1814, s. 179 og 182, idet han ikke kan have sine oplysninger fra ANR. Men indholdet af de svenske viser, der ikke kender til nogen forklædning, passer kun dårligt til referatet i VS (s. 249, jf. s. 493), hvor Sune Folkesøn og hans svende klæder sig ud som engle for at gennemføre klosterrovet. Denne fremgangsmåde omtales kun i en note (som Galster ikke anfører) til *Svenska Folk-Wisors* nr. 27, men den findes også hos Suhm, der s. 175 f. refererer historien med samme detaljer og navneform (Sune Folkesøn) som Ingemann; jeg anser det for mest sandsynligt, at Suhm som sædvanlig har været kilden. Helt tilsvarende forholder det sig med Galsters påstand, at *Grubers Origines Livoniae* skulle have givet Ingemann navnet Hermand Balke. I betragtning af VSs stærkt forenklede og fortegnede fremstilling af de livlandske forhold er det i sig selv lidet troligt, at han skulle have arbejdet med dette værk – med et navn som eneste udbytte – især da navnet findes flere steder hos Suhm (s. 627, 676, 681-85 – men ikke i

registret). Indtrykket af Galsters noget overfladiske forhold til Suhm bestyrkes for mig at se af disse forhold.¹⁵

Ud over de nævnte skrifter ser jeg kun grund til endnu at omtale Peter Erasmus Müller: *Kristeligt Moralsystem*, 1808, hvis femte kapitel, specielt s. 125-32 rummer så godt som hele den dogmehistoriske viden, Ingemann udfolder i VS. Der er tale om verbal overensstemmelse i udtryk som *de 7 Helligaandsgaver* og *de 8 Saligheder* (VS s. 101, jf. Müller s. 131: *7 Helligaands Gaver*, *8 Saligheder*) og *det indvortes Ord* (VS s. 153, Müller s. 129), ligesom de teologer og værker, Ingemann nævner, findes hos Müller (*den hellige Augustins og Petri Lombardi Sentenser* VS s. 101, jf. Müller s. 130 f., *Bernhard af Clairvaux's theologiske Skrifter saavel som Richard de St. Victores Betragtninger over Anskuelsens Naade* VS s. 152, jf. Müller s. 132). Det forekommer mig således rimeligt at nævne Müllers værk blandt kilderne til VS; i det mindste er jeg ikke i min søgen efter kilden til Ingemanns dogmehistoriske kundskaber stødt på noget andet værk, der rummede disse oplysninger.¹⁶

Ingemanns benyttelse af de i dette afsnit nævnte kilder er præget af, at det kun er enkelte oplysninger, han har hentet fra hvert værk. Deres funktion i romanen er gennemgående at give tidskolorit, men man må for flere af disse meddelelsers vedkommende tilslutte sig den samtidige kritik af Ingemanns kildebrug, mest præcist – og skarpt – formuleret af Molbech:

saaledes beskrives der ogsaa (Stæder, Huse, Værelser, Klæder, Pynt o.a.) med en vis ængstelig Omhyggelighed, der undertiden borttager den maleriske Effect, i Stedet for at frembringe en saadan (Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Konst II, 1828, s. 295).

Den »ængstelige omhyggelighed« giver læseren en ret sikker fornemmelse af, hvornår Ingemann støtter sig til kilder, og hvornår han digter frit. Fornemmelsen er selvsagt ikke altid pålidelig, f.eks. er det ret oplagt, at der ligger en kilde bag beskrivelsen af Valdemar s. 81 f., men jeg har ikke søgt noget forbillende for skildringen af Beengjerd, det var rent tilfældigt (eller rettere fremkaldt af ordenen i Kobberstiksamlingen), at jeg stødte på Haas' stik af dronningen. Ingemann kan altså have haft en del kilder, som er undgået min opmærksomhed, og i et

enkelt tilfælde (skildringen af ridderindvielsen s. 172) er jeg ret sikker på, at han har bygget på en kilde, jeg har blot ikke kunnet identificere den (og den kan da også være utrykt). Og der kan være tale om kildeafhængighed i flere andre tilfælde, hvor jeg ikke har fornemmet det. Imidlertid ville identificeringen af sådanne eventuelle forlæg næppe kunne ændre opfattelsen af Ingemanns kildebrug til VS: der er tale om grundige og omfattende studier, som er udnyttet, ofte uden overbevisende historisk sans, men gennemgående med fornemmelse for en ganske effektiv iklædning af romanens budskab om det danske folks og den danske konges fælles rolle i Guds verdensplan.

Forkortelser

- Annales: Erich Pontoppidan: *Annales Ecclesiae Danicae*, I, 1741.
ANR: Abrahamson, Nyerup og Rahbek: *Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen*, 1812-14.
Atlas: Erich Pontoppidan: *Den Danske Atlas*, 1763-81.
Huitfeldt: Arrild Huitfeldt: *Danmarckis Rigis Krønike*, I ²1650. Grunden til, at der henvises til denne udgave, er formuleringen i *Udlaanings Protocol for Sorøe Academies Bibliothek*, 1823 (Arild Hvitfeldts *Krønike 1 og 2^{den} Deel*).
IhR: Kjeld Galster: *Ingemanns historiske Romaner og Digte*, 1922.
Langballe: B. S. Ingemanns *historiske Romaner*, udgivne af P. E. Langballe, 1911-12, specielt *Valdemar Seier*, 1912.
Suhm: P. F. Suhm: *Historie af Danmark*. Hvor intet bind er angivet, tænkes på bind IX (1202-41), 1808.
Udsigt: R. Nyerup: *Udsigt over vort Fædrelands Litteratur i Middelalderen*, 1804.
VS: B. S. Ingemann: *Valdemar Seier*, ved Marita Akhøj Nielsen. *Danske Klassikere, Det danske Sprog- og Litteraturselskab*, Borgen, 1987.

Noter

1. I 2. udgave fra 1843 rettes *Pontoppidans Annaler* til *Pontoppidans Annaler og Atlas* (s. 7).
2. I monografierne om Ingemann før 1911 findes ingen egentlig behandling af kildeforholdene. Schwanenflügel: *Ingemanns Liv og Digting*, 1886, nævner, at Ingemann fra Jahns krigshistoriske arbejder har enkelte benævnelse

ser, men derudover interesserer Schwanenflügel sig ikke for, hvilke værker Ingemann har benyttet, kun for hans forhold til det historiske i almindelighed (s. 235-51). Nørregård: Bernhard Severin Ingemanns Digterstilling og Digterværd, 1886, gentager blot digterens egne oplysninger fra fortalen til Prinds Otto (s. 111) og omtaler hans troskyldige brug af folkeviserne (s. 113 f.). Richard Petersen: Mindeskrift om Bernhard Severin Ingemann, 1889, præciserer ikke, hvilke kilder Ingemann har anvendt, men nævner, at folkeviserne er brugt rundeligt, og karakteriserer digterens kildebrug som samvittighedsfuld (s. 128-30). Steenstrup forsvarer i en artikel Ingemann mod beskyldningerne for historisk sjuskeri, men går ikke ind på spørgsmålet om, hvilke kilder digteren har udnyttet (Historisk Tidsskrift 6. Rk. 1. Bind, 1887-88, s. 789-93).

3. Af de senere Ingemannbiografier henviser F. Rønning (B. S. Ingemann. Liv og Digtning, 1927) til Galsters behandling af kilde-spørgsmålet (s. 218), mens Carl Langballe (B. S. Ingemann, 1949) slet ikke berører det. Det samme gælder de mange specialundersøgelser vedr. Ingemanns værker.
4. Af de to protokoller, Galster har brugt (IhR s. 57 note), er kun den ældste relevant (den anden begynder i 1828). Det drejer sig om Udlaanings Protocol for Sorøe Academies Bibliothek 1823 (som går til sommeren 1826 for Ingemanns vedkommende). Ved mine besøg på biblioteket nov. -86 fandtes den løse seddel, Galster omtaler, ikke i protokollen, men alle de oplysninger, han giver, stammer fra selve protokollen.
5. Et pudsigt eksempel på misforstået troskab over for Suhms ordlyd skal anføres. S. 524 fortæller Suhm om en kampplads ved Ejderen, at Valdemar havde en *Morads (Brok) for sig*. I VSs fremstilling indgår replikken: »Jeg hører Larm paa hiin Side Brokken (s. 474). Suhms *Brok* er efter al sandsynlighed det nedertyske 'Brook' (Schiller-Lübbers: 'brök' (neutrum) *eine tiefliegende von Wasser durchbrochene, mit Gehölz bestandene Fläche*). Ingemann har opfattet ordet efter dansk norm, dvs. med kort *o*, og dannet den bestemte form *Brokken*. (Dr. Wolfgang Laur har venligst oplyst mig om, at han ikke kender noget stednavn *Brokken* eller lign. nær Ejderen, og foreslået identifikationen med 'Brook').
6. Jf. Ingemanns brev til M. B. Nygaard af 11. marts 1829 (Breve til og fra Bernh. Sev. Ingemann, v. V. Heise, 1879, s. 224):

Hvad Historikeren og Annalisten uden omstændelig Detail og bestemte Omstændigheder kun opstiller som Menneskelivets Resultater eller i Tidsordenen i en Række af Beretninger om Facta for Erindringen, skal af Digteren omstændelig udmales for Phantasien, med bestemte Omstændigheder, med livlig Characterskildring, i motiverende Situationer, med de Handlendes hele Personlighed, med Udmaling af Tidsalderens Sæder og Character, i en bestemt Conflict af de mangfoldigste Liden-skaber og alle udvortes og indvortes Bevæggrunde i detaillerede Scener og Dialoger og næsten under alle Fremstillingens Former.

Tilsvarende udtalelser findes i fortalen til Prinds Otto (VS s. 532 f.) og i Tilbageblik paa mit Liv og min Forfattervirksomhed fra 1811-1837, 1863, s. 45-47.

7. Også Pontoppidan henlægger denne åbenbaring til Roskilde (Annales s. 628 f.).

8. Over for Valdemars anden søstersøn, den modne, dystre, besindige Albert, står Otto som det purunge, lidenskabelige brushoved, og over for den tro, beskedne og til sidst lykkeligt elskende Carl af Rise står han som den letsindige, stolte kongeætling, Kirstines ulykkelige elsker.
9. Suhm afviser udtrykkeligt Huitfeldts idé om, at Valdemar efter 1231 førte en fredelig politik som følge af sorgen over, at den unge Valdemars dronning og søn og siden den unge konge selv døde (Huitfeldt s. 198). Hos Ingemann er det ikke disse dødsfald, men tre på hinanden følgende katastrofer, der bevirker omslaget i Valdemars optræden: Beengierds død, fangenskab hos grev Henrik og nederlaget ved Bornhøved. Der er således næppe tale om, at Ingemann i dette tilfælde skulle følge Huitfeldt mod Suhm.
10. Dvs. Syv: Et Hundrede Udvalde Danske Viser [...] Forøgede med det Andet Hundrede Viser [...], 1695, Sandvig og Nyerup: Levninger af Middel-Alderens Digtekunst, 1780-84, Nyerup og Rasmussen: Udvalg af Danske Viser [...], 1821, foruden naturligvis ANR.
11. Suhms karakter af kompilation er baggrunden for et generelt problem ved påvisningen af kilderne til VS: det kan ikke afvises, at Ingemann i noget videre omfang, end det kommer frem i denne undersøgelse, har benyttet historikere, der er ældre end Suhm, men det er vanskeligt at sandsynliggøre, fordi Suhm i så vidt omfang refererer og citerer sine forgængere.
12. Som ved de øvrige forfattere, Ingemann nævner uden at specificere, hvilke værker han tænker på, har jeg gennemgået Erslews oplysninger om Nyerup og ud fra dem skønnet, hvilke titler der kunne formodes at være benyttet til VS; kun disse er blevet undersøgt.
13. Også Daugaards Klosterhistorie, Om de danske Klostre i Middelalderen, 1830, er inddraget, selv om den er yngre end VS; det oplyses nemlig i fortalen, at værket bygger på besvarelsen af en prisopgave fra 1823, og forfatteren var som adjunkt ved Sorø Akademis skole ret tæt på Ingemann. Imidlertid har jeg ikke fundet noget overbevisende tegn på, at værket skulle være benyttet til VS.
14. Dansk Biografisk Leksikons ikonografiske oplysninger om romanens øvrige hovedpersoner er gennemgået, men uden resultat. Det samme gælder Catalog til Auktionen i Boet efter [...] Ingemann [...], Sorø 1868, som museumsinspektør Helge Torm har gjort mig opmærksom på.
15. For en ordens skyld har jeg undersøgt den øvrige lille halve snes historiske værker, som Ingemann ifølge udlånsprotokollen har lånt på Sorø Akademis Bibliotek, og som Lena Kristensen ved akademiets bibliotek meget venligt har hjulpet mig med at identificere. Imidlertid er det ikke muligt at påvise indflydelse fra disse værker i VS.
16. I hele VS findes en del ordsprog og citater fra og allusioner til Bibelen. Jeg har ikke underkastet Ingemanns brug af ordsprog en undersøgelse; han fortæller selv i sin Levnetsbog, 1862, I s. 99, at han i sin barndom hørte gamle ordsprog og talemåder. Galster formoder på grundlag af udlånsprotokollen, at han derudover har en del ordsprog fra Peder Syvs samling (IhR s. 189 noten); af protokollen fremgår, at det er Nyerups udgave, Peder Syvs kjernefulde Ordsprog [...] ved R. Nyerup, 1807, han har lånt.

Skriftstederne i VS er så lemfældigt citeret og overgangen mellem bibelsprog og bibelsk farvet sprog så flydende, at det efter mit skøn er en meningsløs opgave at ville bestemme, hvilken bibeloversættelse Ingemann har brugt. At han har en oversættelse fra før 1819 i øret, synes gengivelsen af 1. Pet. 3,7 (VS s. 306) at tyde på, men dette er det eneste sted, der kan belyse forholdet.

For såvel tilskyndelsen til nærværende arbejde som mange gode råd undervejs er jeg Poul Lindegård Hjorth tak skyldig.

Der er ydet bidrag til reproduktion af de to kobberstik af mag.art. Marcus Lorenzens Legat.